

אוניברסיטת חל-אביב א"ת

צומת המזרח התיכון

מרכז משה דיין ללימודי
המזרח התיכון ואפריקה

עורכים: ד"ר הראל חורב, ד"ר מירה צורף כרך 3, גיליון מס' 3, 18 במרץ 2013

ביקור הנשיא אובמה: ההתפכחות הכאובה של ארה"ב

פרופ' עוזי רבי

ביקורו של הנשיא ברק אובמה בישראל ובאזור בפתח כהונתו השנייה מספק סיבה ראויה לסיכום ביניים של מדיניות החוץ האמריקאית במזרח התיכון. חשיבות הביקור בעת הזו רבה במיוחד לנוכח סימני השאלה המתרבים בקרב שותפותיה האזוריות של ארה"ב באשר למידת נכונותו של הממשל לפעול בנחרצות מול אתגרי השעה שמציבה הסביבה הגאופוליטית המשתנה של המזרח התיכון. הביקור מלמד ככל הנראה על כוונה ליישם חלק מהלקחים שנלמדו בתקופת כהונתו הראשונה של אובמה, ונועד להציג מתווה ריאלי ומפוכח יותר בטיפול בסוגיות המעסיקות את בעלות בריתו של הממשל באזור ופוגעות במעמדה וביוקרתה של ארה"ב.

חידוש המשא ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית הוא ללא ספק אחד העניינים שבעטיים מגיע אובמה למזרח התיכון. בניגוד לביקור שערך בראשית כהונתו הראשונה במזרח התיכון, דומה כי הפעם מקפידים אנשי הממשל להנמיך ציפיות ולהבהיר שאין באמתחתם פתרון קסם או תכנית שלום חדשה. הממשל השקיע רבות – חומרית ומוראלית – ברשות הפלסטינית בהנהגתם של ערפאת ואבו מאזן, ולנוכח ההתפתחויות האחרונות ברשות נראה כי בלא תהליך מדיני עלולה השקעה זו לרדת לטמיון. הביקור נועד, בין השאר, לאותת לאבו מאזן כי ארה"ב מוסיפה לראות בו ולא בחמאס גורם מרכזי ולהבטיח בכך כי אין הוא מאבד את הרלוונטיות לטובת החמאס. אי לכך מונחת על סדר היום של ביקור אובמה טקטיקה דו שלבית, שעיקרה השבת הרלוונטיות של אבו מאזן והתנעתו של התהליך המדיני באזור. בסוגיה זו יתמקד אובמה בהשגת הבנות שתכליתן לרסן את תכניות הבנייה בהתנחלויות בתמורה לחידוש המשא ומתן עם הפלסטינים. מבחינה זו ניתן לראות בביקור אובמה מאמץ נוסף להצלת אחת המורשות של המדיניות האמריקנית במזרח התיכון, שראשיתה בהסכם אוסלו וסופה המקווה בהקמת שתי מדינות לשני עמים בדרכי שלום.

ואולם, חידוש המשא ומתן בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית אינו הסיבה היחידה להגעתו של אובמה למזרח התיכון. סוגיה נוספת שתידון במהלך הביקור תהיה הגרעין האיראני. בראשית כהונתו השנייה חלה על ברק אובמה חובת הוכחה בכל האמור לבלימת איראן במרוץ לגרעין. כישלון השיחות בקזחסטאן בחודש האחרון, הניסויים הגרעיניים והאיומים המשוגרים

מפיונגיאנג אכן מצרים את חלון ההזדמנויות הדיפלומטי והופכים את הכלת הגרעין האיראני לאופציה פחות סבירה. איראן גרעינית הינה חזון בלהות עבור בעלות בריתה של ארה"ב באזור, ובכללן סעודיה, מדינות המפרץ, טורקיה וכמובן ישראל. ביקורתו הבוטה של שר החוץ הסעודי, סעוד אל פיצל, על דרך התנהלותם של האמריקנים בסוגיית הגרעין האיראני והתבטאותו כי "אנו חפצים בשימת קץ לבעיה ולא בהכלתה"¹ עשויה ללמד על מפלס החרדה הגובר של שותפותיה האזוריות של ארה"ב ועל סימני השאלה המתרבים באשר לרצונה ויכולותיה של ארה"ב להידרש בנחרצות לסוגיה זו.

ממשל אובמה עדין דבק בעמדתו כי סוגיית הגרעין יכולה להיפתר באמצעים דיפלומטיים, אך ממשלך להדגיש כי "כל האופציות עדיין על השולחן". אינדיקציה חשובה לעצם הבנתו של הממשל כי יש להקשיח את היחס בסוגיה האיראנית מתבטאת בהתייחסותו האחרונה של אובמה כי "לאיראן תידרש כשנה כדי לפתח נשק גרעיני, אך ארה"ב אינה רוצה להגיע כה קרוב לנקודה זו ותפעל בכל הדרכים כדי למנוע זאת ממנה"². השימוש במונחי זמן בסוגיה האיראנית אינה אופיינית לנשיא (שאך לפני חודשים ספורים סירב להיענות לבקשתו של נתניהו לקבוע לוח זמנים בסוגיה) ונועדה להבהיר לכלל השחקנים, ובמיוחד לישראל, שיש בנמצא מתווה פעולה וכי התאום ושיתוף הפעולה בין בעלי הברית מתחייבים ממנו.

למרות חשיבותן של סוגיות תהליך השלום והגרעין האיראני, נגזרות נסיבות הגעתו של אובמה לאזור בעיקר מתוצאותיו המתגלגלות של "האביב הערבי". בהיסטוריה המודרנית של המזרח התיכון כשל המערב לא אחת בצומת הבעייתית שחייב אותו להחליט בין אינטרסים גיאופוליטיים לבין מחויבותו לערכי יסוד מערביים. במובן זה, "האביב הערבי" חידד ביתר שאת את המתח המובנה בין האינטרסים הלאומיים והביטחוניים של ארה"ב באזור לבין הרצון לקדם אידיאליים כגון תהליכי דמוקרטיזציה וזכויות אדם. התוצאה הייתה מדיניות אמריקנית הסובלת מהפרעות קצב והיעדר עקביות. מאז שפרץ האביב הערבי אין בנמצא אסטרטגיה אמריקנית קוהרנטית במזרח התיכון. האמריקאים היו אומנם מהראשונים לתמוך במהפכות במצרים ובתוניסיה, בתקווה מוצהרת לכינון של חברות פלורליסטיות ודמוקרטיות יותר. אלא שעלייתן של מפלגות האסלאם הפוליטי במדינות אלה ומאבק האיתנים המתנהל בהן בין ריבונות העם לריבונות האל חשפו מדיניות אמריקנית אמביוולנטית כלפיהן. בניסיון להתמודד עם ההתפתחויות בתוניסיה ובמצרים הבהיר ממשל אובמה שאופן התנהלותן של המפלגות הפוליטיות השונות יהיה חשוב יותר מבחינתו מאשר השקפת עולמן האידיאולוגית, ובלשונה של מזכירת המדינה הילארי קלינטון, "האופן שבו מגדירות מפלגות את עצמן חשוב עבורנו פחות ממה שהן עושות בפועל"³.

ואולם, חריפה יותר מסוגיית המשטרים הפוסט-מהפכניים שעלו בעקבות האביב הערבי היא הסוגיה המדממת של האזור, שנודע עד לא מכבר כמדינת סוריה, שהציבה בפני האמריקנים שורה

1

<http://edition.cnn.com/2013/03/14/world/meast/israel-obama-iran/index.html>

2

³ Bradley Klapper, "Championing Democracy, Clinton Says US Can Work with Islamist Parties Gaining from Arab Spring," *Associated Press*, November 8, 2011.

של אתגרים. אחד מעקרונות המדיניות של ממשל אובמה הוא דילול כוחותיה המזויינים של ארצות הברית באזור (עיראק ואפגניסטאן) או פעולה כדוגמת המעורבות המשנית במשבר הלובי ("leading from behind"). בהתאם לאותו עיקרון אמצו האמריקאים מדיניות של "ישיבה על הגדר" גם במקרה הסורי. אלא שבפתח שנת 2013 נראה כי האמריקאים הגיעו להכרה כי מפלס הדם העולה בסוריה שוחק באופן מצטבר את מעמדם ואת האינטרסים שלהם באזור. המשבר הסורי יצר מציאות שעמדה בניגוד מוחלט לערכים שארה"ב ניסתה להנחיל ולאיינטרסים שביקשה לשמר באזור בעשורים האחרונים, קרי: השגת יציבות באזור, מאבק במדינות התומכות בטרור, מניעת הפצתו של נשק להשמדה המונית ותמיכה בארגוני זכויות אדם.

בפתחה של שנת 2013 נראה כי לאמריקנים ברור שעליהם להניע תהליכים שייצבו, ולו גם באופן חלקי, את המרחב הסורי שהתפרק לאזורים הנשלטים על ידי מוקדי כוח שונים. בסוריה ובסביבותיה נוצרה תמונה גאופוליטית נזילה ומסוכנת מבחינתן של בעלות בריתה של ארה"ב באזור - הצטרפותם של כוחות רדיקליים אסלאמיסטיים למחנה המורדים; מחול החרבות בין הסונה לשיעה במחוזות הסהר הפורה; והממלכה הירדנית הכורעת תחת נטל הפליטים הסורים. מדינות אלה (סעודיה בעיקר, אך גם מדינות המפרץ, טורקיה וירדן) לא היססו להפנות את ביקורתן כלפי האמריקאים בטענה כי המציאות שנוצרה היא במידה לא מבוטלת תולדה של מדיניות ההסתגרות והנסיגה של ממשל אובמה מהאזור. ההתחבטות באם להעניק נשק כבד למורדים הינה רק אחת הסוגיות המלמדות על מורכבותה ונפיצותה של הסוגיה הסורית מבחינת ממשל אובמה. הממשל מבין שפלישה רבתי לחבל הארץ הסורי אינה מן העניין, והוא נדרש למדיניות מורכבת המבוססת על מאמץ קולקטיבי, לוגיסטי, מודיעיני וצבאי - פרי שיתוף פעולה מלא עם בעלי הברית באזור.

ביקור הנשיא בישראל ובאזור נועד אפוא להרגיע את שותפותיה האזוריות של ארה"ב. הוא נועד להבהיר כי בניגוד לרושם שנוצר בדבר התכנסותה של ארה"ב אל דל"ת אמות ענייניה הפנימיים, יש לממשל אובמה כוונה ויכולת להידרש לבעיותיו של האזור ואף לפעול במלוא המרץ לפתרון.

התייחסות ישראלית המודעת לסדר היום האמריקאי הנוכחי עשויה להפיק מביקור הנשיא רווחים גאופוליטיים. החלטתו של אובמה לכלול הפעם גם את ישראל בסיורו המזרח-תיכוני מעידה, קרוב לוודאי, על התפקיד המיוחד שנועד לישראל במתווה המתגבש. המזרח התיכון נתון בעיצומם של תהליכים מורכבים המציבים אתגרים חדשים לישראל, ובשעה זו גדלה החיוניות בהידוק היחסים האסטרטגים בינה לבין ארה"ב. הביקור עשוי אף להעמיק את מערך שיתוף הפעולה בסוגיות כגון התחזקותו של האסלאם הקיצוני, שאלת הגרעין האיראני והמאבק למניעת הפצתו של נשק בלתי קונבנציונאלי. פעילות ישראלית במסגרת רשת שיתוף פעולה אזורי עשויה לתרום לשיפור מיוחל ביחסי ישראל-טורקיה, כמו גם לשמר הבנות בסיסיות בהסכמי השלום עם מצרים וירדן.